

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Юлиана Иванова Чакърова

за дисертационния труд на Анна Сергеевна Баранова
„Националнокултурната специфика на конотациите
в превода от руски на български език“,

представен за присъждане на образователната и научна степен „доктор“,

област на висше образование **2. Хуманитарни науки**

професионално направление **2.1. Филология**

научна специалност **Съвременен руски език – Лингвокултурология**

Научен ръководител: **доц. д-р Илиана Михайлова Владова**

Конотациите са такъв феномен в лингвистиката и изобщо в хуманитаристиката, интересът към който не стихва от възникването му до днес, и това твърдение не е поредното клише, а е подкрепено с очевидни аргументи. Появил се още през XII-ти век в рамките на средновековната схоластична философия и по-късно въведен в езикознанието с помощта на издадената през XVII-ти век във Франция (и многократно преиздавана оттогава както там, така и другаде) *Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal*, терминът *конотация* (от лат. *con + notatio*) значително променя и разширява значението си в процеса на историческото си развитие – в логико-философския, семиотичния и лингвистичния дискурс, а понятието привлича внимание както в рамките на традиционната семантико-структурна лингвистика, така и в актуалните днес интердисциплинарни направления и науки: когнитивната лингвистика, лингвокултурологията, психолингвистиката. Същевременно при това мащабно и невиждано досега в такъв формат разширяване на межкултурната комуникация нараства необходимостта от правилно разчитане на националноспецифичните културни кодове (към които можем да отнесем културните конотации) и адекватното им транспониране в друга културна среда – въпрос, стоящ във фокуса на изследването. Всичко това е безспорно потвърждение за **актуалността** на разглежданата проблематика.

Темата е интересна и същевременно трудна, тъй като е известно, че имплицитните смисли, особено от друга лингвокултура, често създават проблеми при декодирането. Но като тънък наблюдател, старателен изследовател и билингва младата изследователка има какво да предложи тук, затова и тя, и научният ѝ ръководител заслужават поздравления за удачния избор на темата.

Предложената за обсъждане дисертация е написана на български език и съдържа **219 страници**, от които аналитичният текст е 200 стр. Състои се от увод, три глави, заключение, библиография с цитирани заглавия и списък с приетите в работата съкращения (неотбелязан в съдържанието). Структурата е логична и включва теоретичен фундамент, върху който след това стъпват наблюденията и заключенията за една антонимична двойка лексико-граматични разреди субстантиви – нарицателните и собствените. Емпиричният материал е ексцерпиран изцяло от литературно-художествени произведения, като изборът е аргументиран с уместното твърдение, че „в тях конотативно маркираните единици разполагат с много силен оценъчно-емотивен и изобразителен потенциал, чието предаване при превода е особено сложно“ (с. 6). Източниците на материала покриват период от 100 години и така осигуряват широко темпорално поле за

анализ и изводи. Анализирани са **55 единици**. Този брой открити в източниците примери на конотации изглежда подозрително малко при използваните 11 художествени произведения (като голяма част от тях са подложени на тотална ексцерпция; към тях са добавени примери от Националния корпус на руския език и примери, открити на случаен принцип) и на фона на приетото в дисертацията разпространено мнение, че конотацията пронизва цялата езикова система и е неразделна част от дискурса (с. 32). Естествено е да се очакват повече налични единици, но пък откритите са коментирани пределно изчерпателно.

Уводът (с. 4 – 8) съдържа характерните за жанра атрибути: подробно и точно е определена актуалността на дисертационното изследване, прецизно са очертани обектът на наблюдение и предметът на анализ, посочена е целта, свързана с възможностите за адекватно възпроизвеждане на конотативния потенциал на разглежданите единици при превод и създаване на типология за прилаганите стратегии, описани са и конкретните задачи за нейното постигане. Формулираните шест задачи са адекватни на поставената цел: те логично включват както изясняване на необходимата за работата терминология, така и важния въпрос за това дали конотацията е част от значението на думата, или е извън него; след очертаване на националнокултурната специфика на конотациите е предвидено извеждане на стратегиите за тяхното предаване при превод на художествена литература от руски на български, както и оценка на загубите в резултата от този трансфер. Тук би могло да се помисли върху прецизиране на някои формулировки: напр. струва ми се, че четвърта задача: „да се съпостави степента на адекватност на текстове на съвременни руски художествени произведения и техните преводи на български език от гледна точка на съдържащите се в тях имплицитни смисли...“ (с. 6), би трябвало всъщност да е свързана с определянето на адекватността само на преводния текст, а не на оригинала. Намирам също известно несъответствие между така формулираната първа задача, където се говори за уточняване на понятието *културна конотация*, и съдържанието на изследването, в което се вижда, че са коментирани различни трактовки в отделните дисциплини на термина и понятието *конотация*. Затова би било по-удачно формулировката на задачата да включва изясняване на понятието *конотация* и съотношението му с *културна конотация* (каквото всъщност се прави в изследването при разглеждане на позициите на В. Н. Телия и нейните съмишленици). Такъв коментар безспорно е необходим, защото, както става ясно, са разгледани подходи, в които повече или по-малко експлицитно се изразява идеята, че конотацията винаги съдържа културен компонент. Тази идея звучи и в предложената разширена дефиниция за *конотация*, която завършва с твърдението: „Културната обусловеност е нейна иманентна характеристика“ (с. 37). При това естествено възниква въпросът защо е необходим терминът *културна конотация* и как се разграничава това понятие от *конотация*.

В увода са посочени и обемът на емпиричния материал (55 конотативно маркирани лексикални единици – 40 нарицателни субстантива от 6 тематични групи и 15 онима – реализирани в общо 88 контекста), теоретичната значимост на изследването (където се откроява „извеждането на основните типове преводачески стратегии при превод на български език на руски прозаични текстове [...] и на основните принципи, на които следва да се базира преводаческото решение“, с. 7 – 8), практическата стойност, структурата на работата и използваните методи: „метод на лингвистичното наблюдение, анализ на лексикографски данни, контекстуално-ситуативен анализ, контрастивен анализ, както и елементи на компонентен семантичен анализ“ (с. 6) – очевидно е, че те изцяло

принадлежат на „арсенала“ на традиционната лингвистика, но са адекватни на поставените цели и търсените отговори.

Първа глава („Теоретични основи на изследването“, с. 9 – 49) изгражда концептуалната рамка на дисертационния труд. Организирана е около три фокуса. Първият е кратко представяне на различни аспекти от изследването на конотацията в лингвистиката: семиотичен, семантичен, стилистичен, психолингвистичен, когнитивен, преводачески, лингвокултурологичен. Първоначално изглежда, че някои от тях са прекалено кратко разгърнати (напр. „класическият“ семиотичен аспект е представен върху по-малко от страница; разбирането за конотациите у емблематични транслатолози като Ю. Найда, в съавторство с Ч. Тейбър, е споменато съвсем бегло и т.н.), но се вижда, че са засегнати релевантните за изследването моменти. Вторият фокус е свързан с кратко изясняване на същността на конотацията (като екстралингвистична същност, надсловна същност или част от лексикалното значение) и с очертаване на типологията в рамките на този феномен. Третият фокус е насочен към представяне на основните трудности и стратегии при превод на конотативно мотивирани единици. При очертаването на трудностите уместно са посочени не само асиметрията на езиковите системи, но и пречките при разпознаването на конотативно маркираната единица в речевия поток, а също и наличната йерархия на функциите при реализацията ѝ в контекста, която преводачът трябва правилно да улови. При изработването на класификации за конотациите, с които ще си служи, авторката успешно използва съществуващи типологии в областта на образните фразеологизми – и при групирането на функциите (по И. Васева), и при начините за предаване на образа (по Я. И. Рецкер).

Същинската изследователска част от разработката е представена във Втора и Трета глава.

Втора глава („Семантико-прагматично съдържание на нарицателните субстантиви и предаване на конотативните им значения при превода“, с. 50 – 159) е с най-голям обем и предлага анализ на езикови единици от шест тематични групи: зооними (*воронок, свиристелка, дворняжка, шавка, петух, клуша, барсук, паук, вепрь, угорь*), фитоними (*банный лист, бутон, дуб, шишка, фрукт, персик, черемуха*), предметни субстантиви (*окно, почтовый ящик, копейка, тюфяк, колпак*), ситуативни субстантиви (*шабаш, балаган, каторга, кабала, ликбез*), номинации на хора (*няня, недоросль, бурлак, гусар, улан, варяг, барин*), номинации на фантастични същества (*леший, упырь, домовой, бука, мамона, мегера*); при някои са разгледани и примери с техни деривати. С оглед на целта на дисертационния труд интерес за младата изследователка представляват руските названия с непрозрачна за носителите на българския език мотивация на конотативната семантика и съответно с конотативни полета, които или не се пресичат с българските, или се пресичат само частично. За всяка лексема е представена пълната ѝ семантика, но съвсем естествено вниманието се съсредоточава върху конотативните значения (с извеждане на отделните конотативни семи) и образните употреби. Впечатляваща е детайлността, с която е описано конотативното съдържание – асоциациите, разбиранията на съответната лингвокултурна общност, свързаните с разглежданата лексема образи, емотивният, експресивният, аксиологичният аспект, случаите на амбивалентност. Ценен е коментарът и аргументацията на откритите в примерите различни възможности за превод на една и съща лексема при несъвпадащи контексти (напр. *воронок* – *арестантска кола*, „*воронок*“, *кола*, *милиционерска кола*; *петух* – *наперен, петльо, петел*; *как банний лист* – *като конска муха, като пиявица, цеплялся как банний лист* – *не ѝ даваше мира*; *фрукт*

– *хубавец, плод, скапаняк; леший – таласъм, дявол, обесник* и др.). За определяне на трансформациите е използвана прецизна терминология от теорията на превода; при всички примери е коментирана и степента на запазване на образа, съществуващите възможности за това, йерархията на факторите, които трябва да се отчитат при вземането на решение.

В **Трета глава** („Семантико-прагматично съдържание на онимите и предаване на конотативните им значения при превода“, с. 160 – 193) се аргументира включването на собствените имена в изследването и необходимостта от специално внимание към тях, конкретизира се определението за културна конотация при този тип езикови единици, свързано с тяхната специфика. Обект на интерес тук са прецедентните имена като най-богати на конотативни значения. Анализираният материал е разделен в три групи: имена на художествени персонажи (*Илья Муромец, Базаров, Ольга, Мальчиш-Кибальчиш / Мальчиш-Плохиш, Карамазов, Лошарик*), имена на реални личности (*Левитан, Афанасъев, Наталья Николаевна / Наталья Дуплищева, Рената Литвинова, Наталья Бестемьянова*), топоними и квазитопоними (*Пискаревка, Энск*). Предложените наблюдения в тази глава са изключително ценни с оглед на общоизвестния факт, че трансферът на прецедентни имена при превод е особено предизвикателство и задача с повишена трудност. Като отчитаме факта, че в такъв обем и с такава задълбоченост подобен анализ не е правен за двойката руски – български (а вероятно и при повечето други двойки езици), намирам, че коментарите тук са с най-висока приносна стойност. За разлика от предишната глава, където анализираният случаи са предимно примери за успешно приложена стратегия и само на малко места А. Баранова е предложила допълнителна алтернатива, тук дисертантката не само е регистрирала доста неудачи при превода (пълна или частична загуба на конотативното съдържание) и е обосновала коментара си, но и е предложила аргументирани сполучливи решения, които напълно подкрепям. Така изложението в тази глава е едновременно съществен принос към транслатологията и ценен източник за практикуващите преводачи, предлагащ както прескрипции за подход към разглежданите тук единици, така и идеи, които да подпомогнат решенията и избора при необходимост от транспониране на други прецедентни имена в различна от изходната лингвокултура.

Всяка глава завършва с обобщение, което прецизно резюмира резултатите от проведените наблюдения. Извършеният анализ не само служи като убедителна илюстрация на изказаното от дисертантката твърдение, че „успешната реноминация на националноспецифичното конотативно съдържание със средствата на езика на превода е постижимо“ (с. 194), но и осветява пътищата за нейното постигане. Приложеният при анализа функционален подход към конотациите, мотивиращи различни единици и употреби, е надеждна основа за анализа. В процеса на изложението ясно се заявяват съгласията и несъгласията с описваните гледни точки – свидетелство за изградено умение да се изразява собствена позиция, което е важно при провеждането на научно изследване.

Заклучението (с. 194 – 201) е подробно и умело представя основните изводи от дисертационното изследване. Въз основа на проведения анализ тук се посочва йерархичният ред в алгоритъма на преводаческите решения: на първо място е пресъздаването на прагматичната ценност на оригинала, а след него – запазването на степента на експресивност (с. 195). Посочва се като резултат потвърждаването на изходната хипотеза, че „съотношението на функциите при конкретната употреба на конотативно маркираните думи до голяма степен определя спектъра на възможните преводачески стратегии“ (пак там). Най-голяма асиметрия в конотативното съдържание на

руските и българските единици е отбелязана при фитонимите и предметните субстантиви, затова при превода им най-често се прибегва до пълна или частична замяна на образа или неутрализация. Съвсем логично звучат и изводът, че в сравнение с другите групи онимите реализират значително по-често стилистично-изобразителна функция (наред с експресивно-емотивната и експресивно-оценъчната), и коментарът за най-подходящата стратегия при предаването им в преводния текст, която далеч невинаги е свързана със запазване на изходната единица.

Резултатите от изследването са формулирани накратко в шест обобщаващи извода. Сред тях смятам за особено важни – с оглед на приложението на резултатите в теорията и практиката на превода – заключенията за най-продуктивните подходи при предаване на конотативното съдържание: частичната замяна на образа при нарицателните субстантиви и транскрипцията при прецедентните имена (с. 200).

И накрая (колкото и да не звучи успокоително за транслатолозите и за самите преводачи, колкото и да не се вписва в конкретните прескрипции и предпочитанията за форенизиращ или доместикиращ превод, или пък за „златната среда“): напълно се присъединявам към последното твърдение в дисертационния труд, отразяващо реалното състояние на нещата – правилната стратегия предполага *комплексен подход във всеки един отделен случай*, включващ целия спектър от обсъдените параметри, които са не само езикови, но и прагматични, лингвокултурни и контекстуални.

Библиографията съдържа най-важните за изследването заглавия (над 170). Уместно лексикографските източници и справочници, както и източниците на примерите, са включени в отделен списък.

Авторефератът е подробен и заема **52 страници**. Включва 43 страници аналитичен текст, останалото е съдържание на целия дисертационен труд, цитирана в автореферата литература и списък с източниците на използваните в автореферата примери, списък с публикациите на А. Баранова, списък на приетите съкращения, справка за основните приноси на изследването. Текстът коректно отразява съдържанието на дисертацията, основните резултати и най-важните научни и приложни приноси (където са открити аспектите на новаторство, предложените алтернативни преводачески решения, изведената типология на основните стратегии при превод на единици с конотативен компонент в прозаични текстове). По темата на дисертацията са посочени 4 публикации в сборници от научни форуми в София (3) и Пловдив (1). Две от тях са били под печат към момента на подаване на материалите по процедурата, но единият от сборниците вече е издаден, а другият е в издателството на ПУ и ще излезе всеки момент, така че и тези публикации вече са факт. Всички публикации са част от дисертационното изследване и са свидетелство за пътя на развитие, изминат от докторантката до момента.

Мнението си за **основните достойнства на дисертационното изследване** бих могла да обобща по следния начин:

- Актуална проблематика, ценни наблюдения от релевантни перспективи, аргументирани коментари и надеждни изводи.
- Иновативност – националноспецифичните конотативни значения в двойката руски – български език до момента не са били предмет на системно компаративно проучване.

- Водещ в изследването лингвоултурологичен аспект, който е актуален и изключително популярен днес както в руската лингвистика, така и в други лингвистични школи.
- Стройна и логична структура, последователно и убедително изложение, ясен език и издържан научен стил, прецизна терминология при определяне на приложените трансформации.
- Адекватна на заглавието цел и изпълнени задачи.
- Старателно подбрани и обработени примери.
- Обосновани предложения за конкретни случаи на транспониране на конотативно съдържание при нарицателните субстантиви и прецедентните имена, релевантни за теорията и особено за практиката на превода.

Забележките и препоръките ми са предимно от теоретично естество.

1. Първата група от тях е свързана с подхода към **терминологията**.

- Както вече отбелязах по-горе, терминологичният апарат, свързан с назоваването на приложените трансформации, е прецизно и последователно употребен (както изглежда, най-близо до Теорията за закономерните съответствия на Я. И. Рецкер; заимствана и от много други автори, разбира се). Работата би спечелила обаче (жанрът дисертационно изследване го изисква), ако се добави коментар за източника на класификацията на трансформациите (както това е направено при определяне на „стратегии“ при предаване на конотативни значения, основано на типологията на Я. И. Рецкер относно начините за превод на фразеологични единици с образна основа), а още по-добре би било да се посочат и причините за съответния избор. Както е известно, в преводознанието съществуват редица термини за назоваване на различните похвати и преобразувания – процедури, техники, стратегии, методи, начини, прийоми... Дори в рамките на руската транслатологична школа, където преобладаващ е терминът *трансформации*, класификациите не съвпадат.
- Изобщо понякога се създава впечатление, че в работата се приема априори съществуването на единен (за цялото преводознание и всички автори) и единствен термин за определен феномен – използват се направо без дефиниция и коментар термини, за които съществуват различни разбирания. Ще подкрепя казаното с още един пример. Става въпрос за термина *стратегия*, който се смята за един от най-многозначните в рамките на преводознанието. От една страна, самият термин съществува в различни разновидности (което не е препоръчително за термин) – *преводачески стратегии*, *стратегии на преводача*, някои автори в подобно значение използват *действия на преводача* (както се среща например у А. Д. Швейцер), а у В. Н. Комисаров намираме *стратегии на поведението на преводача*... От друга страна, под стратегия очевидно се разбират различни същности – тя се дефинира и като общия подход, насоката, целта и задачите на конкретния превод (срв. *форенизираща vs. доместикираща стратегия*); и като предпреводен процес на анализ на текста; и като програмата на преводача, включваща също така планиране; и като мисловните операции, специалното мислене на преводача, определящо действията му (вж. напр. В. Н. Комисаров) – можем да наречем всичко това „пресупозиция“ по отношение на самите действия по прекодиране на посланието; разбира се обаче и като нещо от съвсем друго, най-

общо казано – от дейностно естество: генералната линия на поведение; методиката за извършване на преобразуването (проба – грешка, вероятно прогнозиране); конкретните начини за реализация на решенията, построяването на алгоритъм или (както го нарича Т. А. Казакова) на „евристика“ (напр. определяне на скала на приоритетите относно това, което е най-важно да се запази, и после самото действие по предаване на образа)... Както изглежда, в дисертацията е използвано последното разбиране, но без определение и коментар. А при нееднозначни термини това е наложително.

- Специално бих искала да се спра и на лексемата *преводачески*. Текстът на дисертацията отразява невинаги коректната употреба на аналогичния адектив в руския транслатологичен дискурс (*переводческий*) като част от номинация, отнасяща се не само (или изобщо не) до *преводача*, а до *превода* или *теорията на превода* / *преводознанието* (когато се визира целият преводен процес или теорията, която го изучава). Такава употреба съответно е безпрекословно приета от българските транслатолози, без да се отчита фактът, че това стеснява обхвата на получената разчленена номинация, а понякога е дори неточно (за съжаление, такива неточности срещаме дори у доайените на преводознанието; само за илюстрация ще приведа някои примери от В. Н. Комисаров: *переводческие исследования, переводческая проблематика, Словарь переводческих терминов* – очевидно е, че нито проблематиката, нито речниковите единици се отнасят само до преводача; тук се има предвид науката). Аналогично в дисертацията срещаме съчетания от рода на: *преводачески разработки, преводачески възможности* (когато става въпрос не за способностите на индивида, а за възможностите за превод) и др. Във връзка с това според мен вместо *преводачески аспект* е по-уместно да се използва *транслатологичен аспект* – защото отново е очевидно, че става въпрос за теорията, а не само за личността на преводача. Освен че е по-точно, при тази употреба ще се избегне нарушаването на баланса при названията в раздела 1.1.1. („Аспекти на изследването на конотацията в лингвистиката“), където всички останали подраздели визират науки, ср. *семиотичен аспект, семантичен аспект* и т.н.). Аналогично, смятам за по-удачно да се говори за *преводен процес*, а не за *преводачески*, защото освен че е извършен от преводача, той включва и много други фактори.
 - Известно недоумение буди и въвеждането в работата на термина *вещни конотации*, тъй като според автора му (В. А. Успенски) такива имат само *абстрактните съществителни* (а в дисертационното изследване се разглеждат конотации на *конкретни съществителни*), т.е. тук е необходимо пояснение. Освен това терминът е въведен по вторичен източник – в цитат, който го използва без коментар и препратка към емблематичната статия на В. А. Успенски от 1979 г. („О вещных коннотациях абстрактных существительных“). Допускам, че цитатът е използван заради фокуса върху националната специфика при метафорите – в този случай би било по-уместно да се използва друг по-подходящ за целта.
2. Като цяло напълно приемам коментарите във Втора и Трета глава и направените предложения при регистрираните неудачи в превода. Имам само някои допълнения за отделни случаи. При превода на *мамона* с конотация ‘ненаситен’ смятам, че освен посочения вариант *хала* има и друг – *ламя* – и даже според мен той би

трябвало да е водещ: в езиковото съзнание на носителите на български език именно ламята се свързва с ненаситност, алчност, жадност, затова и според източниците именно *ламя*, а не *хала* присъства в асоциативното поле и се привежда като синоним на *ненаситен* (вж. посочения в дисертацията Тълковен речник). Без напълно да отричам възможността за използването на *хала* (след като това значение се открива и в речниците, и в приказките), все пак смятам за по-разпространено използването в такъв контекст на *ламя* (срв. *ненаситна ламя*, но *?ненаситна хала*), докато *хала* по-често се асоциира с природните стихии, срв. *врълхита като хала*, *веят бури и хали* и др.; струва ми се, че в посочения в дисертацията контекст (в упоменатия по-горе речник) *Каквато е хала, за минути помете всичко от масата* се актуализира по-скоро значението ‘помитам’ (като стихия), а не ‘лаком’.

Бих искала и да задам някои **въпроси** към дисертантката.

- Може ли еднозначно да се определи типът конотация за разгледаните примери съгласно избраната за основа при анализа класификация на конотациите по съдържателен признак, предложена от С. Г. Фрост (експресивна, емотивна, оценъчна, културна конотация), с. 39, като имаме предвид, че функциите (формулирани в изследването като образно-номинативна, експресивно-оценъчна, експресивно-емотивна, стилистично-изобразителна, лаконизираща речта), с. 44, се реализират в комбинация и невинаги може да се изведе доминираща? Ако това не е възможно (поне не е направено в дисертацията) как се прилага типологията на конотациите?
- Вторият въпрос е свързан с терминологията: какво значение влага дисертантката в термина *провербален* и каква е разликата между него и *вербален*?

Заклучение

Изложените критични бележки не омаловажават достойнствата и приносните моменти в работата, която е с научно-приложен характер и притежава много висока практическа стойност. Изследването задоволява изискванията за докторска дисертация; **результатите представляват оригинален принос в преводознанието и практиката на превода от руски на български език**. Дисертантката Анна Баранова е демонстрирала много добро познаване на проблематиката и качества за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложените достойнства **давам положителна оценка** за проведеното проучване, представено от дисертационен труд и автореферат и съпроводено с публикации по темата, и убедено **предлагам на почитаемото научно жури да присъди на Анна Сергеевна Баранова образователната и научна степен „доктор“**.

10 септември 2017 г.

Пловдив

доц. д-р Юлиана Чакърва
Катедра по руска филология
ПУ „Паисий Хилендарски“